

Gian Carlo Menis: *History of Friuli, The formation of a people.* Pordenone 1988, 286 str.

To delo je prevod in priredba znane Menisove, *Storia del Friuli*, ki je leta 1987 doživela že svoj šesti ponatis. Knjigo je založila Società filologica friulana. Tudi angleška izdaja ima enak format kot izvirnik, tj. 21×4 cm, je broširana ter z dvobarvno ovojnico. Obsega 286 strani in tiskana je z zelo berljivimi črkami. Tisk je financirala Trgovska zbornica Udine.

V prvih dveh poglavjih obravnava Menis arheološka obdobja. Sledi obravnava Furlanije od rimske osvojitve pa vse do časa Dioklecijana. V tretjem delu knjige, in to kar v dveh poglavjih, obravnava Menis krščanstvo, v četrtem delu, prav tako v dveh poglavjih, pa predstavlja problem Langobardov v Italiji in še posebno v Furlaniji. V petem delu oz. v naslednjih dveh poglavjih prikaže proces formiranja »države« oglejskih patriarhov. V dveh poglavjih šestega dela knjige predstavlja obdobje gibelinskih in nato gvelfskih patriarhov. Ta del se zaključuje s propadom patriarhata kot posvetne oblasti na prehodu iz 14. v 15. st. Knjigo zaključujeta poglavji, ki obravnavata Furlanijo v času beneške republike in do recentnega časa. V knjigi je 16 slikovnih prilog, in sicer 4 karte, 9 črno-belih fotografij arheoloških objektov in še dve barvni fotografiji z enako vsebino. Na koncu je skoraj popoln bibliografski pregled zgodovine Furlanije. Zgodovinskih besedil o Furlaniji je veliko, vendar je Menisovo edino, ki je kompleksno. Menis je po stroki tudi arheolog in je strokovnjak za tisto, za kar drugi furlanski zgodovinarji niso bili, tj. za predstavitev arheoloških obdobj. To doslej najbolj popolno zgodovino Furlanije toplo priporočamo. Njena angleška priredba je namenjena predvsem skoraj milijonu Furlanov, ki živijo po svetu in večinoma ne znajo več italijansko. Besedilo naj bi govorilo o poreklu, o slavni preteklosti in današnji Furlaniji, ki je najbogatejši del Italije. Zato je sprejemljiv tudi znak na hrbtni strani ovojnice – »Made in Friuli«.

Vinko ŠRIBAR

Maurizio Buora: *Guida di Udine (Arte e storia tra vie e piazze).* Edizioni Lint, Trieste/Trst 1986. 389 str., 136 fotografij.

Ni v navadi, da bi v okviru Arheološkega vestnika pisali recenzije vodnika mesta ali pokrajine. Opravi sem to recenzijo, ker je uvodno poglavje, ki je tudi najbolj obsežno, posvečeno arheološkemu obdobjem Vidma-Udin od prazgodovine do visokega srednjega veka, in ker je avtor znan furlanski arheolog.

Vodnik ima žepni format, meri 17×22 cm. Tisk je lep in čitljiv, čeprav merijo črke le 1,5 mm. Knjiga obsega 389 str. in je opremljena s 136 fotografijami. Vodnik je zaščiten z debelimi, v platno vezanimi platnicami, ki jih štiti debela ovojnica, na kateri je naslov in fotografija spomenika miru v Campofornidu.

Vodnik vsebuje tale poglavja: predstavitev vodnika in njegov namen, splošni podatki, zgodovinski in umetnostnozgodovinski, zatem 6 itinerarjev po Vidmu, bibliografski pregled in indeks imen in lokacij.

Prazgodovina

Zaradi sistematskih arheoloških raziskav se je poznavanje arheoloških obdobj v Furlaniji in še posebno v Vidmu in njegovi okolici zelo poglobilo. Malo je znanega o paleolitiku, zato pa daleč več o mlajši kameni dobi. O tem najbolj pričajo najdbe iz izkopavanja v kraju Sammartendichia l. 1985. Razen številne keramike je bilo tu tudi veliko orodja. Neolitika najdišča so še v Pozzuolu in Fagani. Iz začetka eneolitika izvira najdba iz Baldasserije, južno od mesta. Težave so s kronološkim opredeljevanjem kamnitega orodja s številnih najdišč iz okolice mesta. To so najdišča Cavalicco, Molin nuovo, Feletto Umberto, Tavagnacco, Lumignacco ali na razpotju Vat, na obali Cormorja in pa Baldeasa. Največ neolitskih najdb je bilo severno od mesta. To so v glavnem mesta, kjer je kulturna kontinuiteta obstajala vse do današnjega časa. Avtor meni, da gre za točke na stalnih komunikacijah. Na drugi strani je presenetljiva velikost neolitskih naselij. Tako, npr. so naselbinske najdbe v Molin nuovo razširjene na prostoru, ki meri 20000 m². Tu so bile najdene številne puščične osti, tako da ni izključeno, da so to orožje in druge kamnite artefakte tu tudi proizvajali. Avtor meni, da so kamnite izdelke uporabljali vse do bronaste dobe. V čas med 18. in 12. st. pr. n. š. sodijo grobovi iz gomil in najstarejše obdobje kaštelirjev. V okolici Vidma je bila doslej izkopana desetina grobov v gomilah, eden izmed teh, bogat z najdbami v kraju Selvis di Remanzacco. Izkopan je bil l. 1981 in sodi v najstarejše obdobje bronaste dobe. Na levi strani pokopnikovih prsi je ležalo bronasto bodalo, analogno tistemu, ki je bilo najdeno v sv. Martinu pri Maianu ali pa tistim iz Polade. Najlepši primerek kaštelirja je v Vidmu, tj. Castello. Že v prejšnjem stoletju so pisali o utrjenem naselju štirikotne oblike v Vidmu, za katero se misli, da je bil rimski vojaški ali pa kasnejši hunski tabor. Ta utrdba naj bi bila s cestami povezana z videmskim zaledjem. S grajski hrib domnevajo, da je imel funkcijo akropole. Na podlagi starih kartografskih predlog predvidevajo, da je na vrhu

hriba stal utrjen štirikotnik, ki je meril 560×250 m. To naj bi bil najprej rimski in pozneje hunski tabor. Kasneje so to utrdbo opredelili kot kaštelir. Pri izkopavanju v cerkvi sv. Franciška so našli številne fragmente bronastodobne-kaštelirske keramike (iz pozne bronaste dobe). Najdbe iz istega obdobja so našli še pri izkopu za vodovodno napeljavo. Zaradi tega moramo tudi za grajski hrib ponoviti, da ima kontinuiteto od bronaste dobe do današnjega dne. To nam pomaga razumeti vlogo videmskega območja v poselitvenem razvoju pokrajine. Poselitvena podoba Furlanije in še posebno videmskega območja še ni dokončno pojasnjena. V predmestju Vidma je naselje iz prvega tisočletja pr. n. š., tj. Pozzuolo, ki ga je v zadnjih letih raziskovalo spomeniško varstvo. Posebno intenzivno je bilo tu življenje med 8. in 5. st. pr. n. š. in ga je mogoče treba povezovati z življenjem v Hallstattu in mogoče tudi na Magdalenski gori(?). Tako avtor. To je bilo v času razvite stopnje življenja na kaštelirjih v Furlaniji, ki jih časovno najbrž ni treba primerjati z istrskimi kaštelirji. Nekropola Mosta na Soči je skoraj istočasna, in sicer ustreza nekropoli v Planisu. To vsekakor priča o povezavi obeh sosednjih prostorov tudi v tisti dobi. Iz tega časa je znana tudi nekropola iz Moruzza, od koder izvirata dve srebrni certoški fibuli. To govori za paleove-netske vplive. Nekoliko težko je govoriti o latenu zaradi pomanjkanja najdb. Avtor ne izključuje možnosti, da se bo to stanje z raziskovanji spremenilo. Avtor zaključuje poglavje o predzgodovini s citiranjem malo-številnih latenskih fibul, ki so bile najdene v Ogleju in njegovi okolici, ter nekaj keltskih, rimskih in ptolemejskih novcev, ki sodijo v čas pred ustanovitvijo Ogleja. Na tem mestu manjka navajanje avstrijske literature, ki je v povojnem času nekajkrat obravnavala kelte v Furlaniji. Omeniti je treba vsaj Müller-Karpeja in Dobescha. V zvezi z usodo Kelto v Ogleja bi bilo mogoče treba upoštevati tudi Tita Livija, ki je pojmoval Kelte kot pomožno vojaško silo, ki pomaga Rimljanom pri njihovem vdoru v Istro. Menim, da je iz tega zornega kota treba gledati tudi na latenske najdbe v Istri, ki jih tam pred drugo polovico drugega stoletja ni.

Rimska doba

Sodeč po najdbah na današnjem videmskem območju ni stala kakšna pomembnejša rimska postojanka. Avtor dopušča le možnost, da Rimljanom ni mogel uiti pomen grajskega hriba v Vidmu. Vendar najdb tukaj vsaj do sedaj ni bilo in je tudi malo verjetno, da se bo to v bodočnosti spremenilo. Buora omenja rimske najdbe iz samega mesta, tako, npr. rimske novce, ki so bili najdeni na trgu za-

hodno od grajskega hriba. Omeniti je treba tudi rimsko svetilko, ki je bila najdena v bližini stolnice. Buora omenja pisane vire o številnih rimskih najdbah, novcih in tudi o neki nekropoli v samem mestu. Vendar podrobnejši podatki o vsem tem manjkajo. Najstarejše pričevanje govori o rimski nekropoli ob cesti za Čedad, v kateri so bili grobovi iz julij-klavdijskega časa. V isti čas sodi tudi nekropola pri vili Fachini ter pri sv. Osvaldu. Govori se še o nekropoli pri kraju Mulin nuovo ter v območju PEEP. Iz ulice Marinoni je znana žara iz 1. in 2. st. Iz Vidma so najbolj znane žare s pečati ter z ustjem v obliki mandeljna, ki izhajajo iz prvih desetletij n. š. Ta keramika priča o domači proizvodnji.

Zgodnji srednji vek

Zgodovinarji menijo, da je na vrhu grajskega hriba stala trdnjava v gotskem in najbrž tudi v langobardskem času. Težko sprejemljiva je teza o zgodnjekrščanskem svetišču na grajskem hribu. Iz langobardskega časa so znane številne lokacije iz okolice Vidma, npr. Martignacco, S. Vito pri Fagagnu itd. V samem mestu najdb iz tega časa ni.

V nasprotju s to trditvijo je najdba napi-snega kamna z nejasno datacijo. Na njem so sledovi napisa, od katerega je mogoče prebrati še ... o *Liut*. ... To bi lahko bil ostanek imena langobardskega kralja Liutpranda. Če bi bila ta interpretacija pravilna, to pomeni, da je bil grajski hrib, od koder napis izvira, poseljen tudi v bizantinskem in langobardskem času. Raziskave v grajski cerkvi so prinesle na dan karolinške plutee. Ime Udine se pojavi prvič v času Paulina II. junija leta 983. To bi utegnila biti tudi datacija za kamne s pletenino, kar je zopet v nasprotju s prejšnjo trditvijo, da gre za karolinški izvor kamnov. Langobardsko-karolinška plast v grajski cerkvi je bila nekaj metrov pod današnjo površino, v mestnem središču pa ni bilo nikakršnih najdb iz zgod-njega srednjega veka. 11. junija 983 je Otto II. daroval videmski kastel oglejskemu patriarhu. Potem o Vidmu ne vemo ničesar vse do maja 1149, ko se je Konrad II. vračal s križarskih vojn. Najbrž sodi v ta čas tudi nastanek videm-skega mestnega jedra. Buora nadaljuje opis mesta, zgodovine in kulture Vidma še v 12. in 13. stoletju. To je čas, v katerem se je mesto začelo razvijati v središče cele Furlanije. S tem je tudi končan zgodovinski uvod v ta vodnik.

Podrobnosti podobe mesta, njegov razvoj, stavbarstvo in umetnost nam Buora predstavi s šestimi izleti po mestu. Svoje besedilo konča brčkone s popolnim bibliografskim pregledom.

Avtor je opravil obsežno raziskavo arheoloških obdobij in v njih poiskal geopolitične in

ekonomske vzroke za nastanek in razvoj Udine-Vidma. Zgodovino visokega in poznega srednjega veka pa je samo nakazal. Ker je ta recenzija namenjena predvsem arheologom, smo opustili obdelavo tistega dela vodnika, ki govori o beneškem obdobju. Teža vodnika je v njegovi analizi arheoloških obdobij kasnejšega mesta ter v popolni arheološki bibliografiji za Udine-Videm in za njegovo širše zaledje.

Vinko ŠRIBAR

Tibor Kemenczei: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns.* Archaeologia Hungarica s. n. 51, Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 208(430) str., 220 tabel, 30 slik.

Pričujoča monografija je leta 1977 za objavo predelan rokopis, ki ga je avtor leta 1973 predložil madžarski Akademiji znanosti kot habilitacijsko delo. Pri delu je uporabil pozno-bronastodobno gradivo iz naselbin, grobišč in depojev severne in severovzhodne Madžarske, pri čemer je poleg starejših uporabil tudi izsledke novejših raziskav. Znotraj pozne bronzaste dobe (13–9 st.) loči štiri stopnje (1, 2a, 2b, 3), s katerimi predlaga dopolnitev bronzastodobne kronološke sheme N. Kalicza in I. Bóna, na katero se je pri delu oprl.

V poglavju Začetek pozne bronzaste dobe v severovzhodni Madžarski (str. 9–11) prikaže naselbinsko sliko severovzhodne Madžarske in okolice konec srednje bronzaste dobe, ki se začne s širjenjem kulture gomil v osrednjo Karpatsko kotlino spreminjati; posledica je nastanek novih kultur, ki jih avtor predstavi v naslednjih štirih poglavjih. Vsa poglavja se začenejo z opisom zgodovine raziskav in navajanjem mnenj različnih avtorjev glede časovne opredelitve in kulturne pripadnosti.

Področje razprostranjenosti kulture Piliny (str. 12–27), sta severna Madžarska in jugovzhodna Slovaška (sl. 1). Na tem področju sta se razvili dve, predvsem v keramičnih oblikah različni, vendar sorodni skupini kulture Piliny, Zagyvapalfalva in Bárca. Naselbine so stale večinoma ob rekah in na naravno zavarovanih vzpetinah. Znana sta dva tipa naselij: majhna, neutrnjena in velika, utrjena z zemljinimi nasipi. Pokop je žgan, žara je sprva le pokrita s kamnito ploščo, kasneje je lahko z vseh strani obdana s kamnitimi ploščami. Grobovi, bogati s kovinskimi predmeti, so značilni za prvo fazo, v drugi fazi le posamezni grobovi vsebujejo polomljene kovinske predmete. V kovinski industriji kulture Piliny je sprva opazna tradicija horizonta Koszider in prevzemane elementov kulture gomil. Vrh doseže v drugi fazi, ko je v stikih z kulturo Berkesz in srednjo Evropo. Sredi druge pozno-

bronastodobne stopnje naselbine in grobišča prenehajo živeti, številni depoji datirajo v ta čas. To je čas prodora nosilcev lužiške kulture v zgornjo dolino Hernada, od tod proti vzhodu se je širila kultura Gáva, v severni Panonski nižini so se naselili nosilci žarnogrobiščne kulture. Vsi ti premiki pomenijo konec samostojnosti kulture Piliny, vendar so nekateri njeni elementi živeli naprej.

Severovzhodna Madžarska vzhodno od Tise, med Bodrogom in Szamosom, je področje kulture Berkesz (str. 28–39). Na začetku druge poznobronastodobne stopnje se razširi proti jugu, do reke Berettjó (sl. 1). To področje je del velikega vzhodnega kulturnega kroga, ki so ga tvorile: kultura Noa v južnem Sedmograškem, kultura Lapus v severnem Sedmograškem in Karpatoukrajini in kultura Sabatinovka na severnih obalah Črnega morja. Keramične najdbe, ki so skoraj brez izjeme posamezne, kažejo na vplive kulture Felsőszöcs in kulture Noa. Tradicija keramike kulture Felsőszöcs se ne kaže le v oblikah, ampak tudi v inkrustiranju, ki pa ne prekrije cele površine posode. Novost je kaneliranje. Skoraj vsi kovinski predmeti izhajajo iz depojev tipa Uriu-Ópályi. V njih je zaznaven tako vzhodni vpliv, kot domača srednjebronastodobna tradicija. Glede na številne sekire avtor smatra, da je bil na vrhu družbene lestvice močan vojaški sloj, ki je branil meje vzhodnega kroga pred nosilci kulture gomil iz Panonske nižine. Sočasno z drugo fazo kulture Berkesz je južno od Marosa nastala kultura Pécska-Belegiš, katere nosilci so si konec poznobronastodobne stopnje 2a podredili Pótisje in Sedmograško. V tem času je prišlo do zakopa depojev tipa Uriu-Ópályi, izoblikujeta se kulturi Gáva in Reci-Medias.

Hribovit svet med rekama Ipoly in Hernad je področje razprostranjenosti kulture Kyjatice (str. 40–57), južna meja poteka ob vnožju Matre in Bükka (sl. 2). Naselbine ob rekah so bile večinoma neutrnjene, na platojih vzpetin pa so bile zavarovane z nasipi in jarki. Tretji tip naselbin so bila bivališča v jamah. Prevladuje žgan pokop. Grobna jama je obložena s kamnitimi ploščami. Pokriti žari je pridano posodje. Bronasti predmeti so v grobovih le izjemoma. Grobovi v jamah so skeletni, nekatere jame naj bi bile kulturnega značaja. Kultura Kyjatice je živela v poznobronastodobnih stopnjah 2b in 3 in še v prvi stopnji starejše železne dobe. Nastala je, ko so nosilci kulture Piliny izgubili samostojnost in prevzeli elemente kulture Gáva, lužiške in žarnogrobiščne kulture. Elementi teh kultur se kažejo tako v ornamentiki in oblikovanosti keramike kot kovin. Na začetku prve stopnje starejše železne dobe so vdrla v Panonsko nižino praskitska plemena. Lokalno prebivalstvo je ta čas